

УДК 809.434:34(575.2)(04)
DOI 10.58649/1694-5344-2025-3-227-231

КОЗУБЕКОВА Т.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
КОЗУБЕКОВА Т.
КНУ имени Ж. Баласагына
KOZUBEKOVA T.
KNU J. Balasagyn

ЮРИДИКАЛЫК ЖОГОРКУ КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮДӨ КЕСИПТИК КЫРГЫЗ ТИЛИНИН РОЛУ

РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА В ВЫСШЕМ ЮРИДИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

THE ROLE OF PROFESSIONAL KYRGYZ LANGUAGE IN HIGHER LEGAL EDUCATION

Кыскача мүнөздөмө: Макалада азыркы учурдун талабына, “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык мыйзамынын талаптарына ылайык юридикалык жогорку билим берүүдөгү кесиптик кыргыз тилинин орду жөнүндө кеңири сөз болот. Макаланын максаты кыргыз тилинин юридикалык кесиптеги колдонуу чөйрөлөрүндө: билим берүү, укук колдонуу, мыйзам чыгаруу, ченемдик-укуктук актыларды түзүү, иш кагаздарын жүргүзүүдөгү өзгөчө ролун ачып берүү.

Аннотация: В статье подробно рассматривается место профессионального кыргызского языка в высшем юридическом образовании в соответствии с современными требованиями и требованиями Конституционного закона КР «О государственном языке КР». Цель статьи – раскрыть особую роль кыргызского языка в юридической профессии в сферах его применения: образование, правоохранительная деятельность, законодательные и нормативные правовые акты, документооборот.

Abstract: The article examines in detail the place of the professional Kyrgyz language in higher legal education in accordance with modern requirements and the requirements of the Constitutional Law of the Kyrgyz Republic “On the State Language of the Kyrgyz Republic”. The purpose of the article is to reveal the special role of the Kyrgyz language in the legal profession in the areas of its application: education, law enforcement, legislative and regulatory legal acts, document flow.

Негизги сөздөр: мамлекеттик тил; конституциялык мыйзам; жогорку кесиптик билим; тил жана укук; юридикалык лингвистика; ченемдик укуктук актылар; тилдик конструкциялар.

Ключевые слова: государственный язык; конституционное право; высшее профессиональное образование; язык и право; юридическая лингвистика; нормативные правовые акты; языковые конструкции.

Keywords: official language; constitutional law; higher professional education; language and law; legal linguistics; normative legal acts; linguistic constructions.

Кыргыз Республикасынын [1] жана “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө” Кыргыз Республикасынын конституциялык мыйзамынын талаптарына ылайык бардык тармакта, өзгөчө билим берүү тармагында мамлекеттик тилди окутуунун сапатын арттырууга өзгөчө талаптар коюлууда. Ал эми юрист кадрларды даярдоодо кыргыз тилин мезгил талабына шайкеш келтирүү үчүн биринчи кезекте мамлекеттик тилдин колдонуу чөйрөсүнө көңүл буруу максатка ылайык болот.

Аталган мыйзамдын 4-беренесинин 3, 4, 5-пункттарында Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тилин пайдалануу чөйрөлөрү катары төмөнкүлөр: Кыргыз Республикасынын сот өндүрүшүндө, Куралдуу Күчтөрүндө, укук коргоо органдарында, Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп саналган эл аралык келишимдерди түзүүдө, ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгууда, иш кагаздарын жүргүзүүдө жана документ жүгүртүүдө колдонулат деп көрсөтүлгөн.

Ушул максатта, укук коргоо, сактоо

тармактары: соттор, прокуратура, юстиция, нотариат, жарандык абалдын актыларын каттоо, милиция, улуттук коопсуздук, бажы, салык ж.б. мекемелеринде иш кагаздарын мамлекеттик тилде жүргүзүү талаптары коюлуп, мамлекеттик кызматчыларга “Кыргызтест” мамлекеттик тестирилөө системасы аркылуу кыргыз тилин билүү деңгээлдери аныкталууда. Мындан тышкары эксперттик-криминалистикалык, укук илим-изилдөө, соттук экспертиза жүргүзүү борбору, криминалистикалык лабораториялар, укук илим-изилдөө мекемелери, юридикалык окуу жайлары, факультеттерине да өзгөчө талаптар коюла баштады.

Конституциялык мыйзамдын [2] 10-беренесинде ченемдик укуктук актыларда, иш кагаздарын жүргүзүүдө жана документ жүгүртүүдө мамлекеттик тилди пайдалануу төмөнкүчө белгиленет:

1. Кыргыз Республикасында мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын расмий документтери мамлекеттик тилде жол-жоболоштурулат жана мыйзамдарда каралган учурларда расмий тилге которулат жана эки тилде жарыяланат.

2. Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары мамлекеттик жана расмий тилдерде кабыл алынат.

3. Расмий документтердин жана ченемдик укуктук актылардын мамлекеттик тилдеги нускасы түп нуска болуп саналат.

Мамлекет тарабынан канча мыйзамдар жазылып, токтомдор токулуп жатканына карабастан биздин интеллигенция көп жагынан алганда чала сабат болуп келатканыбызды моюнга алуубуз керек. Буга социалдык тармактардагы материалдарды, комментарийлерди тим коёлу, мамлекеттик мекемелердин кызматкерлеринин жазган документтери, каттары, сүйлөгөн сөздөрүн уга келсек, мамлекеттик тилди окутуунун сапатын жогорулатуу күн тартибиндеги орчундуу маселе экендиги көрүнүп турат.

Ошондой эле мамлекеттик ведомстволордун сайттарына баш багып көрсөк да, мамлекеттик тилде чеке жылытарлык жагымдуу нерсе аз.

Негизи жогорку кесиптик билим берүүдө окутулуп жаткан ар бир предмет прикладдуу болууга тийиш. Орто билим менен жогорку кесиптик билим берүүнүн артыкчылыгы да ушунда турат. Жогорку кесиптик билим берууде ар дисциплина боюнча алган билими келечектеги адистин

кесиптик ишинде колдоно билгендей компетенцияга ээ болушу керек.

Кесиптик тил – бул «бул чөйрөдө иштеген адамдардын ортосундагы өз ара түшүнүшүүнү камсыз кылуу үчүн баарлашуунун профессионалдуу жабык чөйрөсүндө колдонулуучу бардык тилдик каражаттардын жыйындысы».

Кесиптик тилди өздөштүрүүдө кесиптик лексиканын ролу чоң, себеби ар бир кесип боюнча канча көп сөз билсең, кесиптик тилде ошол деңгээлде сүйлөй аласың жана иш кагаздарын жүргүзө аласың.

Кесиптик лексика [3] – белгилүү бир кесипке таандык болуп айтылган сөздөр. Мисалы, врач, хирург, дарыкана, операция ж.б. медицина кызматкерлерине; живопись, графика, скульптура, портрет ж.б. сүрөтчүлөргө; очерк, аңгеме, повесть, поэзия, роман ж. б. жазуучуларга таандык.

Юридикалык жогорку билим берүүдө кыргыз тилин окутууга келсек, учурда расмий тилдин орчундуу бөлүгү укук тили болуп саналат. Себеби, укук тили жалаң гана юриспруденция тармагында эмес, мыйзам чыгарууда, мамлекеттик, муниципалдык башкаруудагы ченем жаратууда, эл аралык мамилелерде келишим, макулдашууларды, дипломатиялык мамилелерди түзүүдө кеңири колдонулуп келаткан тил болуп калды.

Эми юриспруденция багытында кесиптик кыргыз тилин окутууга токтололу. Белгилүү орус окумуштуусу, коомдук ишмер, оратор Алексей Федорович Кони белгилегендей: Тил – юристтин кесиптик куралы. Бизден билим алып кеткен бүтүрүүчү мындайча айтканда укук тармагында иштеген кайсыл гана адис болбосун мейли жазуу түрүндө болсун, мейли оозеки түрүндө болсун кесиптик ишмердүүлүгүн тил аркылуу гана ишке ашырат, мындайча айтканда юристтин кесиптик иши тил менен тыгыз байланышта. Ушундан улам юристтер үчүн тилди укук менен байланыштырып, анын бир бөлүгү катары кароо кесиптик кыргыз тили дисциплинасынын өзгөчөлүгү болуп саналууга тийиш.

Тил жана укук – бул адамзат цивилизациясынын негизги элементтери, алар бири-бири менен тыгыз байланышкан. Укук тилсиз жашай албайт, анткени ал мыйзамдар, токтомдор жана укуктук актылар түрүндө ишке ашат. Ошол эле учурда, айрыкча расмий документтерди колдонуу, юридикалык тактык жана котормо маселелеринде тил укуктук нормаларга баш иет.

«Кайда укук болсо, ошол жерде тил да бар, анткени тилсиз укуктун мааниси жок» – деп айткан белгилүү немис укук коргоочусу, укук тарыхый мектебинин өкүлү, юристи Фридрих Карл фон Савиньи. [4]

Заманбап дүйнөдө тил менен укуктун байланышы төмөнкү аспектилерде көрүнөт:

а) тил мыйзам чыгаруу куралы катары – терминдердин тактыгы укуктун колдонулушуна таасир этет;

б) юридикалык лингвистика – укуктук тексттерди жана алардын интерпретациясын изилдөө;

в) укук тил саясатын жөнгө салуучу механизм катары – мыйзамдарда тил статусунун бекитилиши;

г) келечек тенденциялары – санариптик технологиялардын юридикалык тилге тийгизген таасири.

Ал эми тил менен укукту байланыштыруучу илим юридикалык лингвистика болууга тийиш. Юрислингвистика – изилдөө объектиси тил менен мыйзамдын байланышы болгон илимий дисциплина. КМШнын көпчүлүк өлкөлөрүндө тил илими менен катар юридикалык лингвистика илим катары изилденип, калыптанып келатканын байкоого болот.

Орус илиминде бул түрдөгү изилдөөлөргө кызыгуу 90-жылдары пайда болгон. Өлкөдөгү саясий өзгөрүүлөр сөз эркиндигин жана цензураны жоюуну алып келип, тилди колдонууга байланышкан чыр-чатактардын саны кескин өсүп баштаган. Бизде укук менен тилди байланыштырган юрист окумуштуулар да, тилчи окумуштуулар жокко эсе. Буга далил катары постсоветтик мамлекеттердин ичинен Орусияда юридикалык лингвистика, криминалистикалык лингвистика боюнча илим катары ири изилдөөлөр жүргүзүлүп, калыптанып калган. Түрк илиминде да тил менен укукту, а түгүл фонетика менен криминалистиканы байланыштырган эмгектерди (орусчага которулган) кездештирүүгө болот.

90-жылдардын аягында, журналистика тармагында алардын кесиптик иштерине байланыштуу жарыяланган макалаларда адамдын аброюна, ишкердик беделине доо кетирген фактылар катталып укуктук баа берүү зарылдыгы жаралган. Бул боюнча соттук териштирүүлөрдүн саны да өскөндүгү байкалат.

Мындай көрүнүштөр биздин коомчулукта кийинки учурларда да өтө көп кездешүүдө. Кыргызстанда юридикалык

лингвистика толук өнүккөн эмес. Анын өнүкпөгөндүгүнөн сот иштеринде, мыйзам чыгаруу процесстеринде жана башка иштерде көптөгөн көйгөйлөр жаралат. Алсак, аброюна, ар-намысына, кызматтык беделине шек келгендигине байланыштуу сотко кайрылган адамдардын саны күндөн күнгө өсүүдө. Мындай учурларда атайын адистер тарабынан соттук-лингвистикалык экспертиза жүргүзүлүп эксперттин корутундусунун негизинде сот тарабынан тиешелүү укуктук баа берилет.

Кыргызстанда мамлекеттик тил – кыргыз тили, ал эми расмий тил – орус тили экендиги белгилүү. Бирок, укуктук документтердин так жазылышы жана алардын тилдик аспектилерин маанилүү көйгөйлөрдү жаратып келатканы да ырас. Алсак, Кыргыз Республикасынын Конституциясы (2021) – расмий версиялары кыргыз жана орус тилдеринде. Бирок, кээ бир учурларда кыргызча жана орусча варианттарында терминдердин айырмачылыктары кездешет.

2022-жылы Жогорку Кеңеште «Кыргыз тилиндеги мыйзамдардын сапаты» маселеси көтөрүлүп, кээ бир мыйзамдар орус тилинен туура эмес которулганы үчүн кайра каралып, айрым түзөтүүлөр киририлген.

Кыргызстанда кыргыз тилин укук тили катары өнүктүрүүдө лексикалык жана терминологиялык стандарттар толук калыптана элек. Буга байланыштуу:

1. Кээде мыйзамдардагы кыргызча жана орусча тексттердин ортосунда айырмачылык болот, бул укуктук талаштарды жаратышы мүмкүн.

2. Көптөгөн юристтер мыйзам долбоорлорун орус тилинде даярдашат, анткени юридикалык терминдердин кыргызча толук стандартташтырылган базасы жетишсиз болуп саналат.

Юридикалык лингвистикада илим катары төмөнкү аспектилерди изилдөө максатка ылайык болот:

а) тилдин соттук чечимдерге таасири;

б) укуктук документтердин котормосу мыйзамдардын маанисине болгон таасири.

Мына ушундай аспектилерди изилдөө тилчи-окумуштуулардын гана эмес, юрист-окумуштуулардын да илимий изилдөө иштеринде орчундуу изилдөө иштерине айланышы керек. Ушулардан улам юрист-адис тил илимин, андагы тилдик конструкцияларды, тил каражаттарын, тиешелүү терминологияны терең өздөштүрүүсү зарыл экендиги көрүнүп турат.

«Кесиптик кыргыз тили» дисциплинасы коммуникациялык компетенттүүлүк көндүмдөрдү калыптандырууга жана өнүктүрүүгө, кесиптик баарлашуу үчүн зарыл болгон минималдуу техникалык терминологиялык лексиканы өздөштүрүүгө багытталууга тийиш.

Ошондуктан студенттер укуктук, лингвистикалык темага байланыштуу теориялык маалыматтарды алуу менен практикалык иштерде кыргыз тилинин грамматикалык нормаларынын негизинде ишке ашырышат. Тактап айтканда, алынган теориялык билимдин, маалыматтардын негизинде, иш кагаздарын жүргүзүү, ченемдик-укуктук актыларды түзүү, документтерди которуу жана лингвистикалык экспертиза жүргүзүү боюнча тажрыйбаларга да ээ болуусу керек.

Тилдин ар бир кесипке байланышы зор экендигинен улам ошол эле көпчүлүк мамлекеттердин жогорку окуу жайларында улуттук тилдин статусуна ылайык кесиптик орус тили, кесиптик казак тили, кесиптик кыргыз тили акыркы беш жылда атайын предмет катары кирип келе жатат. Кесиптик тилдерге (юриспруденция багытына байланыштуу) карата Орусия менен Казакстанда атайын окуу программалары бекитилип, окуу китептер, окуу куралдар басылып чыкканын көрүүгө болот. Алсак, орус окумуштуулары орус тилин юриспруденция багытында окутууда көптөгөн эмгектердин авторлору Т.В. Варлакова, Н.С. Третьяковалар бул боюнча:

«Юриспруденция чөйрөсүндөгү ишкердик байланыштын максаты – ички иштер башкармалыгынын кызматкерлери алдында турган көйгөйлөрдү ийгиликтүү чечүү үчүн оптималдуу шарттарды түзүү. Кызматкер оозеки сүйлөө көндүмдөрүн колдоно билүүгө тийиш болгон сүйлөө кырдаалдарынын эң кеңири таралган формалары катары бул эл алдында чыгып сүйлөө, иштиктүү баарлашуу жана телефондо сүйлөшүү» – деп белгилешет. Андан ары: Эл алдында оратордук чеберчиликке ээ болуу кызматкердин чогулуштарда, жыйындарда жана башка иш-чараларда сүйлөгөн сөзүнүн ийгилигин камсыздайт, анын түпкү максаты адамдардын маанайына ынандыруу жана таасир этүү болуп саналат. – деген ойлорду айтышкан (118-б). [5]

Юридикалык кесиптик жогорку билим берүүдө кесиптик кыргыз тилинин өзгөчөлүктөрү катары төмөнкү

компетенцияларга ээ болууга жетишүү керек:

а) юридикалык терминдерди колдонуу – «ченемдик-укуктук актылар», «мыйзам», «жаза», «документ» сыяктуу терминдер кеңири колдонулат.

б) расмий стилди сактоо – кесиптик коммуникацияда расмий жана так сүйлөө, юридикалык терминологияны колдонуу менен сүйлөмдөрдө тилдик конструкцияларды туура сактай билүү.

б) көркөмдүк эмес, тактыкка умтулуу – адабий тилден айырмаланып, укук тилинде түшүнүктүүлүккө жана тактыкка артыкчылык берүү менен баарлаша билүү.

Жыйынтыктай келсек, бизде кыргыз тилин кесиптик кыргыз тил катары кайра иштеп чыгуу милдеттери келип чыгууда. Окуу программаларынын көпчүлүгүндө, тил боюнча окуу курстарында деле баягы көнүмүш кептик темалар орун алууда. Ошондуктан кесиптик кыргыз тилин кайсы адистикке окутсак, ошолордун кесиптик лексикасын, терминологияны өздөштүрүп, келечек адистерге кесиптик ишинде колдонуусуна шарт түзүүбүз абзел деп ойлойм. Юриспруденция адистиги боюнча билим алып жаткан студенттерге кыргыз тилин окутууда кыргыз тилдин грамматикалык теорияларына басым кылбай коммуникация жана жазуу ишине көнүктүрүүгө байланыштуу көбүрөөк билимдерди берүү тилди талаптагыдай өздөштүрүүгө болгон кызыкчылыктарды арттыруусу абзел.

Колдонулган адабияттар

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. – Бишкек, 2021. – Режим доступа: <https://cbd.minjust.gov.kg/1-2/edition/1202952/ru>
2. Кыргыз Республикасынын «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө» конституциялык Мыйзамы. – Бишкек, 2023. – Режим доступа: <https://sf.gov.kg/wp-content/uploads/2024/08/kr-kyrgyz-respublikasynyn-mamlekettik-tili-zh%D3%A9nynd%D3%A9-konstitucziyalyk-myjzamy.pdf>
3. Аддувалиев И. Профессиональная лексика в кыргызском языке: Сравнительно-типологический анализ на материале конноспортивной лексики. – Бишкек, 2001.
4. Аддувалиев И. Кыргыз тилинин кесиптик лексикасы. – Бишкек, 2001.
5. Варлакова Т.В., Третьякова Н. С. Русский язык в сфере юриспруденции: учебное пособие. – Омск: Омская академия МВД России, 2017.
6. “Кыргызстан” улуттук энциклопедиясы: 4-том.
7. Сапарбаев А. Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы. – Бишкек, 1997.

Рецензент: филол.и.к., доцент Тойчубек кызы Ж.